

KRZYSZTOF GORLACH
PAWEŁ STAROSTA

RODZINNE GOSPODARSTWA ROLNE
W SPOŁECZNOŚCIACH WIEJSKICH:
ZMIANY ORGANIZACJI ŻYCIA SPOŁECZNEGO WSI
W ŚWIECIE NOWOCZESNYM I PONOWOCZESNYM*

WPROWADZENIE

Bogusław Gałęski, chcąc stworzyć analityczny schemat roboczy do badania zmian obszarów wiejskich, zaproponował trzypoziomowy model obejmujący: a) same rodziny rolnicze (poziom mikrospołeczny), b) społeczności lokalne (poziom mezospołeczny) oraz c) rolnicy w obrębie społeczeństwa narodowego (poziom makrospołeczny)¹. Do propozycji tej nawiązał później Jan Turowski², prezentując jednak bardziej wyrafinowaną koncepcję społecznego życia wsi i jego przemian.

Prof. dr hab. KRZYSZTOF GORLACH – Instytut Socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego; adres do korespondencji: ul. Grodzka 52, 31-044 Kraków; e-mail: kgorlach@interia.pl

Dr hab. PAWEŁ STAROSTA, prof. UŁ – Instytut Socjologii, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny Uniwersytetu Łódzkiego; adres do korespondencji: ul. Rewolucji 1905 roku 41/43, 90-214 Łódź; e-mail: socwim@uni.lodz.pl

* Tekst jest zmienioną nieco wersją rozdziału zatytułowanego „Farming Families in Rural Communities: Changing Rural Social Organisation in the Modern and Postmodern World”, opublikowanego w pracy zbiorowej pod redakcją Marka Shucksmitha i Davida L. Browna *Routledge International Handbook of Rural Studies*, London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group 2016, s. 518-530.

¹ B. GAŁĘSKI, *Socjologia wsi. Pojęcia podstawowe*, Warszawa: PWN 1966.

² J. TUROWSKI, *Rozwój badań w zakresie socjologii wsi i miasta w 25-leciu PRL*, w: P. KRZYCZKA, L.M. SZWENGRUB, J. TUROWSKI, *Socjologia wsi i miasta w Polsce. Dziesiąta Ogólnopolska Konferencja Socjologów Wsi i Rolnictwa, Warszawa, marzec 1971*, Warszawa: IFiS PAN, Sekcja Socjologii Wsi i Miasta Komitetu Nauk Socjologicznych PAN, Sekcja Socjologii Wsi i Rolnictwa Polskiego Towarzystwa Socjologicznego 1971, s. 11-68.

Całość przeobrażeń omawiana była w perspektywie czterech koncepcji teoretycznych, dotyczących trzech, wskazanych przez Gałęskiego, poziomów. W odniesieniu do poziomu rodziny Turowski zaproponował dwie koncepcje teoretyczne. Chodziło tu z jednej strony o teorię profesjonalizacji, podkreślającą przemianę działalności rolnika od swoistego, chłopskiego stylu życia po wykształcanie się zawodu rolnika. Z drugiej zaś – Turowski podkreślał rolę usamodzielniania się rodziny małej, czyli aktualnego użytkownika gospodarstwa i jego najbliższych, oraz autonomizacji jednostki w rodzinie. W tych procesach chodziło przede wszystkim o zrywanie więzi w ramach tradycyjnych wielopokoleniowych rodzin chłopskich oraz o wzrastające znaczenie podmiotowości tworzących te nowe rodziny jednostek. Kolejna koncepcja teoretyczna dotyczyła istoty społeczności lokalnych, czy – inaczej mówiąc – wiejskich społeczności krewniaczo-sąsiedzkich. Chodziło w niej o swoistą reintegrację zbiorowości terytorialnych, które ze stanu grup pierwotnych przeobrażały się w grupy wtórne. Oznaczało to przeobrażanie się istoty tych społeczności od więzi opartej na relacjach rodzinnych, krewniaczych czy też sąsiedzkich do więzi opartej na funkcjonowaniu lokalnych instytucji administracyjnych i gospodarczych. Całość przemian była natomiast opisywana przez Turowskiego w perspektywie procesów dyfuzji innowacji, obejmujących zarówno zmiany będące efektem uprzemysłowienia³, jak i zmiany społeczno-kulturowe⁴, aż po szerokie ujęcie procesów urbanizacji⁵. Taka perspektywa wpisywała się oczywiście w paradygmat przejścia polskiej wsi od tradycji do nowoczesności, czyli w kontekst procesów szeroko pojętej modernizacji. Ta perspektywa nie jest już dzisiaj – naszym zdaniem – wystarczająca. Uważamy bowiem, że biorąc pod uwagę przede wszystkim procesy globalizacji w czasach współczesnych, taka perspektywa wymaga odpowiedniego przemyślenia i przeformułowania. I o tym właśnie poniżej.

Wskazane za Gałęskim i Turowskim trzy poziomy analizy nie mogą być traktowane jako względnie autonomiczne czy wręcz niezależne obszary organizacji społecznej, ale raczej jako zintegrowane elementy wiejskich sieci społecznych⁶. Uwa-

---

³ J. TUROWSKI, *Types and forms of industrialization and rural socio-economic development. (The Polish experience)*, w: *Rural social change in Poland*, red. J. Turowski, L.M. Szwengrub, Wrocław: Ossolineum, Polish Academy of Sciences Press 1976, s. 33-46.

⁴ J. TUROWSKI, *Changes in the rural community*, w: *Rural Socio-cultural change in Poland*, red. J. Turowski, L.M. Szwengrub, Wrocław: Ossolineum, Polish Academy of Sciences Press 1977, s. 9-26.

⁵ *Procesy urbanizacji kraju w okresie XXX-lecia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, red. J. Turowski, Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1978.

⁶ J. MURDOCH, *Networking rurality. Emergent complexity in the countryside*, w: *Handbook of rural studies*, red. P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney, London [etc.]: Sage 2006, s. 171-184; J. PAKULSKI, *Post-modern social theory*, w: *The new Blackwell companion to social theory*, red. B.S. Turner, Malden, MA: Wiley-Blackwell 2009, s. 251-280.

żamy ponadto, że transformacja wiejskich społeczności, posiadających silny komponent aktywności w zakresie produkcji rolnej (wspomniany poziom mezospołeczny), wydaje się z jednej strony efektem presji globalnych czynników i sił, z drugiej zaś – tworzy zmieniający się kontekst dla rodzin prowadzących gospodarstwa rolne. Dlatego nasze rozważania skonstruowane zostały w postaci dwuetapowej prezentacji. Po pierwsze – chcielibyśmy omówić zasadnicze aspekty przeobrażeń wiejskich społeczności lokalnych. Po drugie – planujemy analizę zasadniczych problemów, z jakimi spotykają się rodziny prowadzące gospodarstwa rolne w kontekście zmian zachodzących w społecznościach lokalnych, w których ulokowane są te właśnie gospodarstwa. Skupiamy się na gospodarstwach rodzinnych z dwóch zasadniczych powodów. Z jednej strony tego typu jednostki tworzyły i tworzą zasadniczy komponent gospodarstw na podlegających modernizacji obszarach wiejskich Europy i Ameryki Północnej, stanowiących rdzeń obszarów tzw. Globalnej Północy, z drugiej zaś – zmiany rodzinnych gospodarstw rolnych stanowią i stanowią nadal zasadniczy wymiar reorganizacji społecznej obszarów wiejskich w tych regionach świata.

1. GŁÓWNE WYMIARY PRZEOBRAŻEŃ SPOŁECZNOŚCI WIEJSKICH

1.1. FRAGMENTARYZACJA I TRWANIE: IRONICZNY DUALIZM

Współczesny wzór globalizacji bazującej na technologiach informacyjnych, zaawansowanych i szybkich środkach transportu, wysokim poziomie specjalizacji w różnych dziedzinach oraz liberalnej ekonomicznej wizji świata, stworzyły warunki do pogłębiania się procesów fragmentaryzacji więzi społecznych. Dzieje się tak na szeroką skalę zarówno w społecznościach wiejskich, jak i miejskich. W świetle technologii komunikacyjnych i wzrostu przestrzennej oraz społecznej ruchliwości, wspomniana fragmentaryzacja oznacza przede wszystkim osłabienie „przypisania do miejsca” (*place attachment*), jako czynnika organizującego życie społeczne na wsi⁷. Jednakże osłabienie lokalnego wymiaru życia społecznego w społeczeństwach

---

⁷ M. LEWICKA, *Place attachment. How far have we come in the last 40 years?*, „Journal of Environmental Psychology” vol. 31, 3(2011), s. 207-230; *Społeczne tworzenie miejsc. Globalizacja, etniczność, władza*, red. A. Bukowski, M. Lubaś, J. Nowak, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2010; C. LINEU, *Rethinking the meaning of place. Conceiving place in architecture-urbanism*, Farham: Ashgate 2010; *Making sense of place. Exploring concepts and expressions of place through different senses and lenses*, red. F. Vanclay, M. Higgins, A. Blackshaw, Canberra: National Museum of Australia Press 2008.

Globalnej Północy nie oznacza jego kompletnego unieważnienia, jak sugerują to niektórzy badacze⁸. Przeciwnie, teza o niemal całkowitej deterytorializacji życia społecznego wydaje się nam zdecydowanie jednostronna⁹. Należy raczej stwierdzić, że lokalny wymiar życia wiejskiego jest nie tyle unieważniony, ile w istotny sposób przekształcony¹⁰. W społeczeństwie postprzemysłowym znacząca intensyfikacja produkcji doprowadziła do znaczącego spadku liczebności populacji rolników. Także zakłady wytwórcze istniejące na obszarach wiejskich straciły swoje znaczenie, podczas gdy rekreacja i turystyka stały się prosperującymi obszarami aktywności. Wzrosło też znaczenie długodystansowych dojazdów do miejsc pracy ulokowanych w miastach. Te zmiany ekonomiczne doprowadziły do szerokiej skali przeobrażeń w charakterze społecznych i ekonomicznych stosunków na wsi, a w wielu wiejskich regionach spowodowały także spadek zamieszkującej je populacji. Jednakże widoczny spadek populacji wiejskiej, jak również spadek jej udziału w ogólnej liczebności społeczeństw nie oznacza, że obszary wiejskie są pustymi przestrzeniami. Faktycznie statystyki wskazują, że np. w roku 2011 około 22,3% populacji europejskiej ciągle zamieszkuje typowo wiejskie obszary, a kolejne 35,3% – obszary o charakterze miejsko-wiejskim¹¹. Dlatego w przypadku współczesnych obszarów wiejskich jesteśmy w stanie wskazać na równoległe, choć przebiegające w przeciwnych niejako kierunkach, procesy. Pierwszy z nich prowadzi do fragmentaryzacji społecznych więzi w efekcie przemian społecznych i ekonomicznych struktur, podczas gdy drugi – do podtrzymywania znaczenia społeczności wiejskich, jako przede wszystkim miejsc pracy i zamieszkania.

Istnieje kilka przyczyn, dla których można mówić o przetrwaniu społeczności wiejskich we współczesnym świecie. Pierwsza z nich dotyczy swoistych środowiskowo-estetycznych czynników związanych z rosnącą wartością życia „w zgodzie z naturą”. Druga związana jest z rosnącym znaczeniem obszarów wiejskich jako miejsc rekreacji. Z kolei trzecia, niejako negatywna, obejmuje bliźniacze procesy proletaryzacji i pauperyzacji wiejskich społeczności, które zaobserwować można w wielu krajach, zwłaszcza zaś tych, które ulokowane są na peryferiach Globalnej Północy. W tych przypadkach społeczności wiejskie stają się swoistym obszarem azylu

---

⁸ Por. np. G. DELANTY, *Community*, London–New York: Routledge 2003.

⁹ L.L. CLARKE, M.K. MILLER, *The character and prospects of rural community health and medical care*, w: *American rural communities*, red. A.E. Luloff, L.E. Swanson, Boulder, CO [etc.]: Westview Press 1990, s. 74-105; *Wieś jako przedmiot badań naukowych na początku XXI wieku*, red. M. Halamska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2011.

¹⁰ D.L. BROWN, K.A. SCHAFFT, *Rural people and communities in the 21st century. Resilience and transformation*, Cambridge: Polity 2011.

¹¹ Statistics in Focus (16/2013). EUROSTAT. Catalogue number: KS-sf-13-016-EN-N.

dla tych, którzy z powodów ekonomicznych przekształceń nie mają odpowiednich umiejętności i kompetencji lub też z uwagi na nieoferujące wielu możliwości rynki pracy w pobliskich miastach, nie mogą czy to dojeżdżać tam do pracy, czy też emigrować tam na stałe.

1.2. ZMIENIONE RELACJE MIĘDZY PAŃSTWEM A SPOŁECZNOŚCIAMI LOKALNYMI

Spoleczności wiejskie są połączone na różnych poziomach z innymi regionalnymi i narodowymi strukturami oraz z różnymi miejscami w skali globalnej. W szczególności jednak obszary wiejskie pozostają pod wpływem zmieniających się relacji pomiędzy władzą na poziomie lokalnym a państwem. Okazuje się, że nawet w wysoko rozwiniętych i zurbanizowanych społeczeństwach lokalne instytucje stają się coraz bardziej istotne w codziennym życiu ich obywateli. Dzieje się tak dlatego, że obserwujemy wycofywanie się administracji państwowej z regulacji wielu dziedzin życia publicznego. Podobnie, lokalne grupy działania czy dobrowolne stowarzyszenia, w których członkostwo jest sprawą indywidualnego wyboru a niekoniecznie presji grupowej, zaczynają odgrywać coraz większą rolę w życiu społeczności¹². Regulacje prawne w Ameryce Północnej oraz w krajach Unii Europejskiej w znaczący sposób poszerzyły autonomię struktur lokalnych w relacji do instytucji państwa. Lokalny samorząd stał się odpowiedzialny za zaspokajanie rozmaitych potrzeb w wielu publicznych sferach, takich jak: podstawowa opieka zdrowotna, pomoc społeczna, podstawowa edukacja, zarządzanie terenami, mieszkalnictwo i inne¹³. Trzeba jednak podkreślić, że to rozszerzenie odpowiedzialności władz lokalnych nie zawsze było powiązane z odpowiednim wsparciem finansowym w celu realizacji wyznaczonych celów¹⁴. W tych przypadkach niezdolność władz lokalnych (lokalnego samorządu) do zaspokajania wspomnianych potrzeb

---

¹² C.M. TOLBERT, M.D. IRWIN, T.A. LYSON, A.R. NUCCI, *Civic community in small-town America. How civic welfare is influenced by local capitalism, and civic engagement*, "Rural Sociology" vol. 67, 1(2002), s. 90-113.

¹³ Te zjawiska są zróżnicowane w poszczególnych krajach. W większym stopniu są obserwowane np. w Stanach Zjednoczonych aniżeli we Francji. Ponadto, wewnątrz poszczególnych krajów różne siły polityczne prezentują różne koncepcje samorządności i roli państwa w życiu publicznym. Spór w Polsce pomiędzy – jeśli można to tak określić – obozem liberalno-demokratycznym i narodowo-konserwatywnym dotyczy właśnie m.in. stopnia centralizacji państwa.

¹⁴ M. WARNER, *Competition, cooperation, and local governance*, w: *Challenges for rural America in the twenty-first century*, red. D.L. Brown, L.E. Swanson, University Park, PA: Pennsylvania State University Press 2003, s. 252-261.

często powoduje prywatyzację oferowanych usług i w konsekwencji wykluczenie tych osób, którym brakuje środków na zakup odpowiednich usług na rynku. Taka prywatyzacja prowadzi w efekcie do niedorozwoju obszarów peryferyjnych, gdyż stają się one postrzegane jako problematyczne miejsca do dokonywania inwestycji i w rezultacie jako obszary utraty miejsc pracy.

1.3. WZRATAJĄCA SPECJALIZACJA I SŁABNĄCE RELACJE SPOŁECZNE

Wzrastająca specjalizacja w procesach zaspokajania codziennych potrzeb mieszkańców społeczności wiejskich prowadzi do pojawienia się rozmaitych ról społecznych. W efekcie można zaobserwować nasilające się zróżnicowanie społeczności wiejskich oraz wzmacnianie powierzchniowych i rozproszonych relacji międzyludzkich. W sytuacji charakteryzującej się wzrastającym poczuciem braku bezpieczeństwa, ekstremalną ekspansją jednostkowych praw i swobód oraz osłabieniem państwowych instytucji i gwarantowanego przez państwo poziomu bezpieczeństwa, pojawiają się koncepcje odbudowy lokalnych społeczności jako struktur relacyjnych, które mogłyby osłabić negatywne skutki osłabienia tradycyjnych społeczności. Jak wskazuje M. Castells: „Kiedy świat staje się zbyt duży, aby go kontrolować, aktorzy społeczni skupiają się na tym, aby przywrócić mu właściwe rozmiary [...] ludzie w tej sytuacji doceniają istotną rolę rodziny i społeczności lokalnej, traktowanych jako wyraz woli Boga”¹⁵. Dlatego też ironią jest to, że kiedy zmiany społeczne i ekonomiczne nasilają się, a populacja mieszkańców wsi i wiejska gospodarka stają się coraz bardziej wyspecjalizowane i zróżnicowane oraz porzucone przez państwo na łaskę globalnych procesów, to właśnie społeczności wiejskie zaczynają się jawić jako wartościowe ostoje stabilizacji. Ta perspektywa postrzegania jest częściej jednak udziałem mieszkańców miast aniżeli mieszkańców wsi oraz samych społeczności wiejskich. Jednak w Unii Europejskiej rozwój obszarów wiejskich jest istotnym elementem polityki publicznej znaczącym dużo bardziej, aniżeli wynikać mogłoby to ze społecznego oraz ekonomicznego znaczenia wsi¹⁶.

¹⁵ M. CASTELLS, *The power of identity*, Oxford and Malden, MA.: Blackwell 1998, s. 66.

¹⁶ European Network for Rural Development, 2015. Rural development gateway, 2014-2020. European Commission, <http://enrd.ec.europa.eu/en/policy-in-action/cap-towards-2020/rdp-programming-2014-2020> [dostęp: 4.10.2015].

2. REKONSTRUKCJA SPOŁECZNOŚCI WIEJSKICH

W kontekście opisanych wyżej zmian makrostrukturalnych, pojawiają się rozmaite strategie restrukturyzacji społeczności wiejskich, zorientowane w perspektywie zachowania ich we współczesnym społeczeństwie. Strategie te należy traktować jako swoiste defensywne reakcje na postępujący proces fragmentaryzacji życia społecznego¹⁷. Projekty rewitalizacji społeczności wiejskich podejmowane są w trzech zasadniczych, powiązanych ze sobą, wymiarach. Oznacza to jednak, że wzrastający poziom integracji lokalnej w jednym wymiarze niekoniecznie prowadzi do podobnych zjawisk w pozostałych. W tym więc sensie wiejska lokalność musi być obecnie traktowana jako proces selektywny.

2.1. WYMIAR SYMBOLICZNY

Pierwszy wymiar ma charakter symboliczny. Z tej perspektywy społeczność jest postrzegana jako podstawa społecznej tożsamości. Im bardziej ludzie doświadczają poczucia bezpieczeństwa, tym bardziej utożsamiają się z określoną społecznością. W takim przypadku poczucie przynależności nie jest rezultatem wspólnego interesu ekonomicznego czy powiązanych z tym zależności, ale raczej musi być postrzegane jako wynik zbiorowej wyobraźni, obaw, sentymentów i psychologicznych potrzeb. Lokalne symbole umiejscowione w zbiorowej pamięci są podstawą tworzenia i wspierania poznawczych i społecznych granic społeczności. Społeczna tożsamość członków danej społeczności jest określona w procesach kontrastowania i porównywania „siebie” z innymi członkami innych społeczności¹⁸. Funkcją takiego ujęcia społeczności („miejsca”) jest bardziej redukcja stresu swoich członków, aniżeli wspieranie ich współpracy z innymi. Taki typ więzi społecznej posiada jednak swoją „ciemną stronę” i nie prowadzi do wytwarzania się wzajemnych zobowiązań oraz etycznej odpowiedzialności¹⁹. Ponadto symboliczny świat wyrażający się w gestach, słowach, wyobrażeniach i zbiorowych reprezentacjach zastępuje świat realny i jest jednocześnie raczej zamknięty dla „innych”. To może prowadzić do braku tolerancji w odniesieniu do innych społeczności, przybierając z reguły postać tego, co w literaturze określane bywało mianem „amoralnego familizmu”²⁰.

---

¹⁷ Z. BAUMAN, *Community. Seeking safety in an insecure world*, Cambridge: Polity Press 2001.

¹⁸ A.P. COHEN, *The symbolic construction of community*, London: Routledge 1995; *Wieś jako przedmiot badań naukowych na początku XXI wieku*.

¹⁹ Z. BAUMAN, *Community. Seeking safety in an insecure world*.

²⁰ R.D. PUTNAM, *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*, Princeton, NJ: Princeton

Dlatego też rekonstrukcja społeczności bazująca na zasobach symbolicznych prowadzi do podtrzymywania psychologicznych impulsów związanych z istotą społeczności²¹. Im bardziej jesteśmy wykorzeni z naszych długoperspektywicznych i ustabilizowanych relacji w efekcie gwałtownych społecznych i ekonomicznych zmian, tym większe znaczenie przypisywać będziemy procesom odbudowy symbolicznych społeczności. Ten przestrzenny sens tożsamości nie musi być całkowicie dekontekstualizowany, jak chcieliby tego teoretycy późnej nowoczesności²². Ludzie ciągle utożsamiają się z określonymi miejscami i społecznościami²³. Prowadzony przez Światowy System Wartości sondaż w latach dziewięćdziesiątych XX wieku pokazuje, że tożsamości lokalne są na najniższym poziomie w krajach Bliskiego Wschodu (39%) i Afryki (49%), zaś najwyższe (64%, 62%, 58%) odpowiednio: w krajach południowo-zachodniej, północno-zachodniej i wschodniej Europy²⁴. To oznacza, że lokalna tożsamość w społeczeństwach Globalnej Północy, a w szczególności w Europie, jest dużo większa aniżeli gdziekolwiek na świecie.

2.2. WYMIAR SIECIOWY

Sieciovanie jest kolejnym wymiarem rekonstruowania społeczności lokalnych we współczesnym świecie. To może być użyteczne w obszarze bezpośrednich relacji społecznych, czyli systemu realnego wsparcia dla jednostek, jakimi są sieci społeczne²⁵. W tej perspektywie idea lokalności jest odmienna od tego, do czego przy-

---

University Press 1993; K. GORLACH, *Socjologia polska wobec kwestii chłopskiej*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas 1990; *Wieś jako przedmiot badań naukowych na początku XXI wieku*.

²¹ M. LEWICKA, *Place attachment*, s. 207-230; M. KLEKOTKO, *Rozwój po śląsku. Procesy kapitalizacji kultury w śląskiej społeczności górniczej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2012; P. NOWAK, *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce po integracji z Unią Europejską w opinii lokalnych elit*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2012.

²² A. GIDDENS, *The consequences of modernity*, Cambridge: Polity Press 1997; U. BECK, *Living your own life in a runaway world. Individualisation, globalization and politics*, w: *On the edge. Living with global capitalism*, red. W. Hutton, A. Giddens, London: Jonathan Cape 2000, s. 164-174; *Spoleczne tworzenie miejsc. Globalizacja, etniczność, władza*, red. A. Bukowski, M. Lubaś, J. Nowak, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2010.

²³ *Place attachment*, red. I. Altman, S.M. Low, New York: Plenum Press 1992.

²⁴ P. NORRIS, *Global governance and cosmopolitan citizens*, w: *The global transformation reader. An Introduction to the globalization debate*, red. D. Held, A. McGrew, Cambridge: Polity Press 2004, s. 292.

²⁵ K.P. WILKINSON, *The community in rural America*, New York: Greenwood Press 1991; B. WELLMAN, *The network community. An introduction*, w: *Networks in the global village. Life in contemporary communities*, red. B. Wellman, Boulder, CO: Westview Press 1999, s. 1-47; J.S. SHARP, *Locating the*

zwycaiał nas obraz lokalnej społeczności w kontekście całej sieci interakcji społecznych. Tradycyjne ujęcie oznaczało, że jakaś część niezintegrowanej ze społeczeństwem populacji zamieszkiwała określone terytorium. Z kolei nowa perspektywa wskazuje, że sieć intensywnych stosunków społecznych dotyczy pewnych całości społecznych, które działają razem w określonym czasie na określonej przestrzeni. Granice społeczności są w tej perspektywie definiowane jako społeczne relacje, które zachodzą we wnętrzu tych całości społecznych²⁶. Społeczności bazujące na sieciach społecznych są konstruowane bardziej przez relacyjne odniesienia, aniżeli przez fizyczną (przestrzenną) bliskość. W związku z tym granice takich społeczności mogą być bardziej rozszerzone w porównaniu z bardziej konwencjonalnymi ujęciami małych, spójnych i odnoszących się do określonego miejsca społeczności.

Społeczności bazujące na relacjach sieciowych obejmują także działania podejmowane w celu rozwiązywania lokalnych problemów i zaspokajania lokalnych potrzeb. Jest to płynna struktura, która zmienia swój charakter w zależności od tego, jaki jest udział określonych jednostek i grup w ramach istniejącej sieci czy też ram współpracy. Dana osoba albo jakaś całość społeczna jest elementem lokalnej społeczności tylko w takim przypadku, kiedy jest elementem sieci relacji społecznych w określonym czasie. Postrzegana z tej perspektywy lokalność zależy w dużej mierze od tego, w jakim zakresie określone działania wykorzystują lokalne symbole, struktury, mieszkańców czy też zasoby finansowe, jak również to, w jakim stopniu lokalna populacja angażuje się w lokalne działania. Przykładami takich działań oraz lokalnych relacji społecznych będą rozmaite inicjatywy podejmowane na poziomie pojedynczych działań, jak też globalnych struktur stymulujących działania lokalnych zbiorowości²⁷. Struktury sąsiedzkie rozpoznane w tym kontekście także mieszczą się w tej kategorii²⁸.

Inaczej niż tradycyjne społeczności, w których niewielka liczba mieszkańców podejmuje działania, obecne sieci są wielkie i wyspecjalizowane. Jak wskazuje Wellman: „Ludzie muszą podtrzymywać zróżnicowane kompleksy powiązań, aby zapewnić sobie

---

community field. A study of interorganizational network structure and capacity for community action, "Rural Sociology" vol. 66, 3(2001), s. 403-424; D.L. BROWN, K.A. SCHAFFT, *Rural people and communities in the 21st century*; M. CASTELLS, *Społeczeństwo sieci*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007; F. STALDER, *Manuel Castells. Teoria społeczeństwa sieci*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2012.

²⁶ K.P. WILKINSON, *The community in rural America*.

²⁷ C.M. DUNCAN, *Social capital in America's poor rural communities*, w: *Social capital and poor communities*, red. S. Saegert, J.P. Thomson, M.R. Warren, New York: Russell Sage Foundation 2001, s. 60-86; *Social capital and rural development. In the knowledge society*, red. H. Westlund, K. Kobayashi, Cheltenham: Edward Elgar 2013.

²⁸ B. WELLMAN, *The network community. An introduction*, w: *Networks in the global village*, s. 1-47.

rozmaite zasoby. Nie mogą dłużej podtrzymywać złudzenia, że tylko wybrani albo nawet wszyscy uczestnicy ich sieci pomogą im w obliczu jakiegokolwiek problemu”²⁹.

W krajach rozwiniętych (Kanada, Japonia, Stany Zjednoczone, Europa Zachodnia) wskazane wyżej sieci społeczne przekraczają granice jednostek sąsiedzkich i administracyjnych. Dzięki zaawansowanym środkom transportu i komunikacji stowarzyszenia społeczne stają się bardziej przestrzennie rozległe w tych krajach. Jednak z drugiej strony w krajach rozwijających się, takich jak Chile³⁰ czy Polska³¹, rola bliskiego (w sensie przestrzennym) sąsiedztwa czy lokalności jako podstawy sieci stosunków społecznych na wsi jest wciąż jeszcze istotna.

„Pole społecznościowe”, które niejako integruje specyficzne obszary społeczności lokalnych³², zostaje współcześnie, w społeczeństwie neoliberalnym, zastępowane przez prywatne organizacje. Niektórzy krytycy tego procesu martwią się, że jednostkowe interesy zastępują tutaj społeczny dobrostan³³. Sieci prywatnych relacji w sposób znaczący zastępują bowiem tutaj sferę publiczną w życiu społecznym, dokonując niejako prywatyzacji „publicznych działań” (prywatyzacja edukacji, opieki zdrowotnej etc.). Badania prowadzone w odniesieniu do węgierskich spółdzielni rolniczych³⁴ potwierdzają te tendencje. Autorzy podkreślają znaczenie instytucji funkcjonujących w systemie wymiany i transakcji pomiędzy liderami poszczególnych przedsiębiorstw. Według tych badań najczęstszymi inicjatorami transakcji byli tutaj członkowie władz lokalnych, reprezentanci lokalnego biznesu, jak również instytucji edukacyjnych, zaś beneficjenci tego układu rekrutowali się głównie spośród przedstawicieli lokalnego rolniczego i nierolniczego biznesu. Te rodzaje wzajemnych powiązań i relacji, które stały się głównym formacyjnym i strukturalnym zjawiskiem w erze ponowoczesnej, są także obiektem surowej krytyki zarówno z uwagi na swój charakter „amoralnego familizmu” (np. silnie zamknięte sieci, klientelizm etc.), jak i uniemożliwienie wprowadzenia rzeczywistych wzorów zaangażowania obywatelskiego.

---

²⁹ Tamże, s. 24.

³⁰ V. ESPINOZA, *Social network among urban poor. Inequality and integration in a Latin American city*, w: *Networks in the global village*, s. 147-184.

³¹ K. GORLACH, P. STAROSTA, *De-peasantization or Re-peasantization? Changing rural structures in Poland after World War II*, w: *Europe's Green Ring*, red. L. Granberg, I. Kovách, H. Tovey, Aldershot: Ashgate 2001, s. 41-65.

³² K.P. WILKINSON, *The community in rural America*.

³³ P. SELZNICK, *The moral commonwealth. Social theory and the promise of community*, Berkeley, CA [etc.]: University of California Press 1992; A. ETZIONI, *The responsive community. A communitarian perspective*, „American Sociological Review” vol. 61, 1(1996), s. 1-11.

³⁴ E. SIK, B. WELLMAN, *Network capital in capitalist, communist and postcommunist countries*, w: *Networks in the global village*, s. 225-253.

2.3. WYMIAR INSTYTUCJONALNY

Trzeci sposób podejścia do rekonstrukcji współczesnej społeczności wiejskiej ma charakter instytucjonalny. Osoby zamieszkujące określone miejsce są postrzegane jako „klienci”, zaspokajający swoje potrzeby w procesach zakupów i sprzedaży produktów, dostarczanych przez lokalne instytucje³⁵. Instytucje takie, jak: centra handlowe, kościoły oraz centra kulturalne umiejscowione w określonych społecznościach lokalnych, stają się miejscami społecznych kontaktów oraz ośrodkami interakcji, powiązaniymi ze wspólnymi interesami, potrzebami konsumentów oraz nabywaniem dóbr publicznych. Jednakże obserwowane procesy prywatyzacji tych sfer prowadzą do wykluczenia społecznego i niedorozwoju obszarów peryferyjnych. Jednocześnie instytucje niebędące formalnie pod kontrolą władz lokalnych, takie jak rozmaite stowarzyszenia, fundacje czy też specjalnie przygotowane do zaspokajania określonych potrzeb przedsiębiorstwa stają się coraz bardziej istotnymi elementami w procesie dystrybucji dóbr publicznych na poziomie lokalnym.

Współczesne wiejskie społeczności mają często niezwykle dynamiczny charakter. W pewnym sensie mogą być one postrzegane jako tzw. potencjalne społeczności, których funkcjonowanie jest powiązane z mobilizacją podejmowaną wobec określonego problemu, potrzeby czy też możliwości. Wiele z tych postrzeganych problemów związanych jest z nieodpowiednim poziomem usług publicznych, czy też nieefektywnym zarządzaniem w odniesieniu do różnych aspektów rozwoju ekonomicznego, bezpieczeństwa czy ochrony środowiska naturalnego. Ponieważ wiele z tych struktur pojawia się w odpowiedzi na specyficzne potrzeby czy możliwości, nie są one ani odpowiednio przygotowane, ani też nie tworzą stabilnego systemu działania.

W rezultacie narastającego procesu różnicowania społecznego, jak również postępu w zakresie prywatyzacji życia społecznego, wiejskie społeczności lokalne stają się coraz bardziej strukturami o ograniczonej odpowiedzialności. Nie są już strukturami, w ramach których potrzeby mieszkańców są w pełni zaspokajane. Wręcz przeciwnie, oferują jedynie selektywne zaspokajanie takich potrzeb. Gwarancje bezpieczeństwa są ograniczone tylko do niektórych obszarów życia, a kwestie opieki zdrowotnej i socjalnej w dużej mierze pozostają dzisiaj sprawą indywidualnego wyboru.

---

³⁵ D.J. O'BRIEN, S.K. WEGREN, V.V. PATSIORKOVSKY, *Marketization and community in post-Soviet Russian villages*, "Rural Sociology" vol. 70, 2(2005), s. 188-207.

3. RODZINY ROLNICZE W KONTEKŚCIE ZMIENIAJĄCYCH SIĘ WIEJSKICH SPOŁECZNOŚCI

W tej części naszych rozważań będziemy analizować sposób, w jaki procesy makrospołeczne i omawiane wyżej przeobrażenia społeczności wiejskich współgrają z procesami zmian rodzin rolniczych w krajach Globalnej Północy. Dlatego właśnie będziemy analizować peryferie postindustrialnej gospodarki, czyli rolnictwo wiejskich społeczności. Choć to może nie wydawać się zasadniczą perspektywą dla analizy zmian społecznych we współczesnym społeczeństwie, to jednak stanowi ważne ujęcie dotyczące problemu, w jaki sposób zmiana społeczna oddziałuje obecnie na ludzi i społeczności. Jak wskazuje Lobao³⁶, socjologia peryferii to jednak nie *peryferyjna* (mało znacząca) analiza socjologiczna. Innymi słowy: jesteśmy zdania, że ta perspektywa pozwala pokazać, jak przemiany rolnictwa rodzinnego wpływające na makrostrukturalne zmiany w organizacji życia ludności wiejskiej, oddziałują na doświadczenia społeczności oraz ludzi, którzy w nich mieszkają i pracują.

3.1. PROCESY MODERNIZACYJNE W SPOŁECZEŃSTWACH GLOBALNEJ PÓŁNOCY

Punktem wyjścia w procesach modernizacji rolnictwa w Europie są (w przypadku Europy Wschodniej i Środkowej) gospodarstwa chłopskie, zaś w przypadku Europy Zachodniej i Północnej – gospodarstwa rodzinne³⁷. W rezultacie procesów ekonomicznych obydwie te typy gospodarstw tracą swój tradycyjnie rodzinny charakter, przeobrażając się w jednostki funkcjonujące w sposób przypominający zakłady przemysłowe. Standaryzacja produkcji oraz jej specjalizacja stają się istotnymi cechami charakteryzującymi rozwijający się typ rolnictwa przemysłowego. Inne procesy, które towarzyszą rozwojowi rolnictwa o charakterze przemysłowym, to wykształcanie się specyficznej kultury oraz mentalności w środowiskach rolników. W tym kontekście zmianom podlegają postawy wobec zawodu rolnika, wobec stawiania się rolnikiem, jak również postawy wobec samej pracy na roli i w gospodarstwie. Rolnictwo przestaje być stylem życia, staje się natomiast zawodem lub wręcz rodzajem działalności biznesowej. Celem staje się nie utrzymanie gospodarstwa za wszelką cenę, ale raczej osiągnięcie zysku za wszelką cenę. Gospodarstwo rolne

---

³⁶ L. LOBAO, *A sociology of the periphery versus a peripheral sociology. A rural sociology and the dimension of space*, "Rural Sociology" vol. 61, 1(1996), s. 77-102.

³⁷ Por. J. KOCHANOWICZ, *Spór o teorię gospodarki chłopskiej. Gospodarstwo chłopskie w teorii ekonomii i w historii gospodarczej*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1992.

nie jest już całkowicie autonomicznym czy odseparowanym od innych rodzajem rzeczywistości, w ramach której przebiega całe życie rolnika i jego/jej rodziny, ale przedsiębiorstwem, czy też jakimś narzędziem ekspansji z naciskiem na zwiększenie i intensyfikację produkcji. Powoduje to zwiększone skłonności do otwartości i ryzyka, które są zasadniczymi charakterystykami osobowości, typowej dla czasów „nowoczesności”³⁸. Te skłonności wpływają na tendencje do korzystania z innowacji w zakresie techniki i technologii oraz sposobów zarządzania gospodarstwem, jak również korzystania z kredytów, aby finansować rosnące koszty zindustrializowanej produkcji rolnej³⁹.

Opisana wyżej transformacja rolnicza jest rezultatem „technologicznego kierunku”. Mechanizm ten jest oparty przede wszystkim na dobrze znanym procesie, określanym mianem „adaptacji innowacji”⁴⁰. Kluczem do jego zrozumienia jest uchwycenie relacji pomiędzy wkładem i rezultatem procesu produkcyjnego. Kiedy wprowadzamy nowe, droższe i bardziej skomplikowane typy technologii produkcyjnych, musimy być jednocześnie świadomi tego, że ich rezultaty mają jednocześnie charakter ekonomiczny i organizacyjny. Nacisk na sprawność a nie na inne wartości jest uwarunkowany wzrostem skali ekonomicznego przedsiębiorstwa, czyli gospodarstwa rolnego (zgodnie z zasadą gospodarki skali), i transformacją relacji pomiędzy gospodarstwem a innymi aspektami zarówno wiejskiej, jak i miejskiej gospodarki oraz społeczeństwa. Istotą technologicznego kierunku jest twarda ekonomiczna konkurencja na rynku nad którą żaden rolnik nie ma kontroli i która prowadzi do ciągłego przyswajania innowacji, do zastępowania pracy ludzkiej przez urządzenia techniczne w celu podtrzymywania zysków osiągniętych w procesie produkcji przez przedsiębiorstwa (gospodarstwa rolne).

Założenie o technologicznym kierunku stało się niejako podstawą konstrukcji uniwersalnych modeli rozwoju rolnictwa. Istotnym elementem tych wszystkich zmian jest proces „utowarowienia rolnictwa”, który uzyskuje szczególne znaczenie w okresie postmodernizacji. Niemal wszystkie gospodarstwa zaczynają lokować swoje produkty na rynku, jednocześnie dokonując zmiany swojej organizacji społecznej. Tracą zatem stopniowo swój rodzinny charakter, stając się jednocześnie przedsiębiorstwami zatrudniającymi najemną siłę roboczą. Jest coraz mniej gospodarstw rodzinnych prowadzących produkcję rolniczą, podczas gdy przeciętny obszar

---

³⁸ Por. np. K. GORLACH, *Obronąć ducha Ameryki. Kwestia rolna i socjologia wsi we współczesnych Stanach Zjednoczonych*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński 1995.

³⁹ J.D. van der PLOEG, *Peasants and the art of farming. A Chayanovian manifesto*, Halifax, NS: Fernwood Publishing 2013.

⁴⁰ Por. np. P. MOONEY, K. TANAKA, *The family farms in the United States. Social relations, scale and region*, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 1(166), s. 45-57.

gospodarstwa oraz jego poziom produkcji stale wzrasta. Jako element procesów modernizacji i postmodernizacji, gospodarstwa rolne coraz bardziej tracą społeczną i gospodarczą autonomię. Ich los jest powiązany nie tylko z umiejętnościami ich pracowników, ale coraz bardziej z przedsiębiorstwami zaopatrującymi je w kapitał, środki produkcji, oraz z konsumentami produktów, które są coraz bardziej lokowane w skali ponadlokalnej. Innymi słowy: gospodarstwa rolne są coraz bardziej zintegrowane z „systemem rolniczym”, który obejmuje coraz to nowe obszary aktywności, począwszy od badań dotyczących produkcji do nakłaniania konsumentów, aby nabywali wytworzone produkty.

Wbrew jednak neoliberalnym koncepcjom większość współczesnych gospodarstw o charakterze przemysłowym nie działa na wolnym rynku. Coraz bardziej stają się one uzależnione od polityki państwa, która stymuluje poziom konsumpcji społeczeństwa (zakup artykułów żywnościowych), dostarcza rodzime produkty rolne na zagraniczne rynki dzięki subsydiom eksportowym, chroni rodzimą produkcję poprzez system ceł i taryf oraz kwot importowych nakładanych na zagraniczne produkty itp. Procesy modernizacji i postmodernizacji rolnictwa są wyrazem zasadniczych przemian we współczesnym społeczeństwie kapitalistycznym. Jednocześnie te istotne zmiany ekonomiczne prowadzą także do zmian w samych społecznościach wiejskich⁴¹. W rezultacie można wyróżnić trzy różne typy gospodarstw rolnych oraz systemów żywnościowych, które na nasz użytek określimy mianem: „współzawodniczący produktywizm”, „produktywizm rynkowy” oraz „neoproduktywizm”. Dwa pierwsze tworzą podstawy systemu „superprodukcji”, w ramach którego nacisk jest położony na zyski, osiągane dzięki intensyfikacji i koncentracji produkcji, czego przykładem jest działający na globalną skalę agrobiznes. Warto jednak zaznaczyć, że taki system nie eliminuje możliwości działania mniejszych gospodarstw w ramach zorientowanego na lokalną skalę rolnictwa. Z kolei trzeci typ gospodarstw i systemu żywnościowego bazuje na elementach wielofunkcyjnego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, wykorzystując jednak także makroekonomiczne procesy zmian w gospodarce rolnej i żywnościowej.

Rodzinne gospodarstwa rolne i ich przeobrażenia były przedmiotem wielu badań w obszarze nauk społecznych⁴². Nasilenie tych analiz obserwowane jest w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, czyli wtedy, kiedy można było już zauważyć efekty polityk „neoliberalnych”, wprowadzanych w latach osiemdziesiątych. W perspek-

---

⁴¹ *Rethinking agricultural policy regimes. Food security, climate change and the future resilience of global agriculture*, red. R. Almas, H. Campbell, Bingley, UK: Emerald 2012.

⁴² K. GORLACH, *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2004.

tywie analiz badaczy amerykańskich koncepcje „prostej produkcji towarowej” oraz idee „czasu pracy” i „czasu produkcji” zasługują na szczególne wyróżnienie. Ponadto trzeba tutaj wskazać na dialektyczną koncepcję rodzinnego gospodarstwa rolnego oraz na ujęcie rodzinnego gospodarstwa rolnego w perspektywie układu sprzecznego położenia klasowego. W ramach tych wszystkich ujęć analitycznych wskazuje się na to, że rodzinne gospodarstwo rolne jest swoistym obszarem oporu w obliczu zglobalizowanej gospodarki przemysłowo-rynkowej. Z kolei w ujęciach badaczy europejskich podkreślona zostaje w tym kontekście rola tradycji chłopskiej rolnictwa i wynikającej z tego podległości rodzinnym gospodarstwom różnym procesom przemian rodzin i cyklom rozwoju⁴³. Ten opór w obliczu neoliberalnego systemu żywnościowego jest pod wpływem i jednocześnie w sposób aktywny wpływa na przeobrażenia społeczności wiejskich, w których funkcjonują owe gospodarstwa rolne.

3.2. TRZY SPOSOBY UJĘCIA RODZINNEGO GOSPODARSTWA ROLNEGO W KRAJACH GLOBALNEJ PÓŁNOCY

Kwestia relacji pomiędzy rodziną i gospodarstwem rolnym jest zasadniczym elementem zróżnicowanych sposobów ujęć rolnictwa w Europie i innych obszarach Globalnej Północy. Te ujęcia mogą zostać zaprezentowane w formie trzech koncepcji: a) gospodarstwo rolne jako „ekonomiczny mikroorganizm”, b) dynamiczny „układ relacji” pomiędzy rodziną a gospodarstwem rolnym, c) model uwzględniający „rodzinny” charakter gospodarstwa. Pierwsza koncepcja, czyli „ekonomiczny mikroorganizm”, to perspektywa analizy często używana przez skandynawskich badaczy, którzy wskazują, że gospodarstwo rodzinne jest jednostką produkcyjną, która jednak nie posiada swojego własnego kapitału i nie jest zdolna do jego akumulacji. Faktycznie zatem, gospodarstwo rodzinne jest w całości uzależnione od kapitału zewnętrznego⁴⁴. Druga koncepcja określana jest w literaturze przedmiotu jako model dynamicznych relacji pomiędzy rodziną i gospodarstwem. Popularna jest ona w dużej mierze wśród francuskich badaczy, podkreślających rolę innych osób, aniżeli ta która, jest właścicielem czy też głównym użytkownikiem gospodarstwa, i które poprzez rozmaite formy aktywności zawodowej poza gospodarstwem, wchodzenie w różnorodne sieci, czy też tworzenie relacji partnerskich w prowadzeniu gospodarstwa, przyspieszają proces zanurzania gospodarstw w lokalnym

⁴³ Por. np. J.D. van der PLOEG, *Peasants and the art of farming*.

⁴⁴ *African smallholders. Food crops, markets and policy*, red. G. Djurfeldt, E. Aryeetey, A.C. Isinika, Wallingford: CABI 2010.

ekonomicznym i społecznym środowisku. Ten sposób myślenia charakterystyczny jest także dla badaczy niemieckich czy holenderskich, preferujących poszukiwanie dodatkowych źródeł dochodu, które wspierają funkcjonowanie gospodarstw. Trzecia koncepcja funkcjonowania rodzinnych gospodarstw rolnych w systemie kapitalistycznym pojawia się w rozważaniach badaczy brytyjskich i amerykańskich, które są odbiciem specyficznej drogi rozwojowej społeczeństw anglosaskich, gdzie eliminacja chłopstwa nastąpiła dużo wcześniej niż w Europie kontynentalnej (Wielka Brytania), lub też brakowało tradycji rolnictwa chłopskiego (Ameryka Północna). Dla badaczy brytyjskich⁴⁵ rodzinny charakter gospodarstw rolnych podporządkowanych procesom modernizacji jest najlepiej uwidoczony na swoistym kontinuum, którego krańcami jest z jednej strony tradycyjne gospodarstwo chłopskie, z drugiej zaś – nowoczesne przemysłowo-rolnicze przedsiębiorstwo. Dlatego, aby uchwycić istotę analizowanych typów, R. Gasson i A. Errington tworzą idealny typ rodzinnego gospodarstwa rolnego, gdzie: a) użytkownik gospodarstwa jest jednocześnie jego właścicielem, b) osoby, które odgrywają istotne role w gospodarstwie, są powiązane z właścicielem więzami pokrewieństwa i powinowactwa, c) osoby te są dostarczycielami kapitału, który wykorzystywany jest w gospodarstwie, d) osoby te zabezpieczają siłę roboczą używaną w gospodarstwie, e) prawa własności odnośnie do gospodarstwa transferowane są w ramach rodziny na kolejne pokolenia, f) rodzina mieszka w gospodarstwie⁴⁶.

Ten sposób konstruowania modelu, który obejmuje „rodzinny” charakter gospodarstwa, umożliwił wskazanie różnych typów gospodarstw, które są jakimiś wyjątkami w odniesieniu do trzech zasadniczych, wskazanych wyżej koncepcji. Jednocześnie te odmienności mogą być traktowane jako dowód na zaawansowanie procesów modernizacji i rozwoju. Możliwe jest zatem, aby wyobrazić sobie idealny typ w nowoczesnym społeczeństwie przemysłowym, czyli instytucję, w której właściciel/użytkownik pozostaje tylko jej zarządcą, osoby pracujące w niej nie są z nim powiązane relacjami pokrewieństwa i powinowactwa, zaopatrzenie w kapitał bazuje na źródłach zewnętrznych, podstawą siły roboczej są pracownicy najemni, gospodarstwo jest przekazywane nowemu właścicielowi zgodnie z rynkową transakcją kupna/sprzedazy, wreszcie zarządcy i pracownicy nie mieszkają w gospodarstwie. Taka rama analityczna może być wykorzystana do oceny kierunku zmian w społecznej organizacji produkcji rolnej zarówno na poziomie rodziny, jak i w odniesieniu do rozmiarów występowania zjawiska rolnictwa rodzinnego we współczesnej Europie i Ameryce Północnej. Można stwierdzić, że podczas gdy ten sposób organi-

---

⁴⁵ Por. R. GASSON, A. ERRINGTON, *The family farm business*, Wallingford: CABI 1993.

⁴⁶ Tamże, s. 18.

zacji produkcji rolnej wciąż jeszcze jest udziałem większości jednostek na obszarze Globalnej Północy, to jednak nie odpowiada już za większość produkcji żywności. W Stanach Zjednoczonych gospodarstwa sprzedające towary za mniej niż 50 tysięcy dolarów w skali roku wciąż jeszcze stanowią 75% wszystkich gospodarstw rolnych⁴⁷. W Unii Europejskiej w roku 2010 gospodarstwa rodzinne stanowiły 97% wszystkich jednostek produkcyjnych (11 653 960 spośród 12 014 760 gospodarstw)⁴⁸. Używając jeszcze innych miar (biorąc pod uwagę np. ilość pracy wykonanej przez członków rolniczych rodzin), 30% gospodarstw może być traktowanych jako przedsiębiorstwa rodzinne. Jednakże te wielkości różnią się istotnie, kiedy bierzemy pod uwagę poszczególne kraje (np. w Belgii jest to 97,5% gospodarstw, a na Słowacji takich gospodarstw nie ma wcale)⁴⁹.

W tym kontekście pojawia się zatem pytanie, czy przechodzenie do ponowoczesnej ery rodzinnego rolnictwa wygląda podobnie (bazując na tych samych mechanizmach) w różnych krajach? Opierając się na teoriach rozwijanych przez J. Pakulskiego⁵⁰, jesteśmy skłonni udzielić twierdzącej odpowiedzi. Proces ten opiera się na intensyfikacji i pogłębianiu wcześniejszych procesów modernizacji i obejmuje cztery główne wymiary: a) hiperracjonalizację, polegającą na rozprzestrzenieniu się ekonomicznych kalkulacji i refleksyjnego myślenia na wszystkie sfery życia i pojawienie się tzw. kultur eksperckich; b) hiperutowarowienie, obejmujące uznanie wszystkich dóbr jako towarów i wychodzące poza tradycyjnie ujętą gospodarkę rynkową w kierunku np. intelektualnych praw własności czy wytwarzania dóbr kulturowych, traktowanych także jako towary posiadające określoną wartość, wyrażającą się w określonej cenie; c) hiperróżnicowanie, wskazujące na postępującą fragmentaryzację i wielokierunkowe funkcjonowanie społeczności i procesów społecznych, manifestujące się np. w specjalizacji i formowaniu hybrydowych zjawisk, takich jak ponaddiscyplinarna nauka, synkretyczne style życia czy tzw. multimedia, itp.; d) hiperindywidualizację, polegającą na z jednej strony wzrastającej autonomii jednostki, z drugiej zaś – na potrzebie świadomej konstrukcji własnych biografii przez jednostki na każdym etapie ich życia.

Przedstawione wyżej procesy można także zaobserwować w zmianach, jakim podlegają rodzinne gospodarstwa rolne. W zbiorowym opracowaniu⁵¹ poświęconemu tzw. Zielonemu Pierścieniowi Europy poddano analizie przeobrażenia dokonujące się

⁴⁷ Por. np. P. MOONEY, K. TANAKA, *The family farms in the United States*, s. 47.

⁴⁸ Por. W. POCZTA, E. SZUBA-BARAŃSKA, P. BEBA, W. CZUBAK, *Strukturalna i ekonomiczna różnorodność a możliwości rozwoju gospodarstw rodzinnych w UE*, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 1(166), s. 67.

⁴⁹ Por. tamże, s. 70-71.

⁵⁰ J. PAKULSKI, *Postmodern social theory*, s. 251-280.

⁵¹ *Europe's Green Ring*, red. L. Granberg, I. Kovách, H. Tovey, Aldershot: Ashgate 2001.

w krajach skandynawskich, Irlandii, krajach śródziemnomorskich i Europie Środkowo-Wschodniej. W odniesieniu do tej ostatniej grupy krajów wskazywano na szczególną rolę tradycji i kultury jako istotnych czynników zmian postmodernizacyjnych. Z kolei w odniesieniu do Irlandii czy krajów skandynawskich podkreślano rolę instytucji państwowych oraz organizacji pozarządowych. W tym kontekście działania samych rolników mogą być traktowane, w różnych instytucjonalnych kontekstach, jako spontaniczne reakcje mogące blokować politykę państwa, czy też role aktywnych wysiłków na rzecz realizacji zaplanowanych celów⁵². Okazuje się jednakże, że takie działania mogą mieć bardziej ogólny charakter. Można je zaobserwować nie tylko w rozwiniętych europejskich społeczeństwach, ale też na przykład w Ameryce Południowej. We wszystkich tych przypadkach pojawia się fundamentalna tendencja reakcji społecznych bazujących na ekologicznym, społecznym i kulturowym kapitale. W pierwszym przypadku reakcją na globalne uprzemysłowienie produkcji jest idea rolnictwa ekologicznego. W drugim przypadku reakcja ta przybiera postać wzmacniania relacji pomiędzy produkcją rolną i lokalną społecznością wiejską. Z kolei w trzecim przypadku pojawia się inicjatywa tworzenia lokalnych produktów⁵³.

3.3. SPOŁECZNOŚCI WIEJSKIE I RODZINY ROLNICZE

Rolnictwo pozostaje w dalszym ciągu istotnym elementem funkcjonowania społeczności wiejskich we współczesnym zglobalizowanym świecie. Z jednej strony specjalizacja produkcji, wzrost przeciętnego obszaru gospodarstwa i spadek liczby gospodarstw wydają się prowadzić do zaniku społeczności wiejskich w społeczeństwach Globalnej Północy. Specjalizacja produkcji i inne wskazane wyżej tendencje wydają się prowadzić do tworzenia sieci gospodarstw, które bardzo luźno powiązane są z lokalnymi społecznościami wiejskimi. Jak wskazywał już W. Goldschmidt⁵⁴, gwałtowna modernizacja rolnictwa powoduje zanik społeczności wiejskich. Jednakże we współczesnej literaturze przedmiotu można odnaleźć tezy, które nie brzmią tak jednoznacznie, a rola społeczności wiejskich w odniesieniu do rolnictwa zostaje poddana swoistej rekonceptualizacji. Przykładem jest tutaj koncepcja

---

⁵² G. FORYŚ, K. GORLACH, *Defending interests. Polish farmer's protests under post-communism*, w: *Movements in times of democratic transition*, red. B. Klandermans, C. van Stralen, Philadelphia, PA: Temple University Press 2015, s. 316-340.

⁵³ J.D. van der PLOEG, *The new peasantries. Struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization*, London [etc.]: Earthscan 2008, s. 278-282.

⁵⁴ W. GOLDSCHMIDT, *As you sow. How industrialized farming is changing the American way of life*, Glencoe, IL: Free Press 1947.

T. Marsden⁵⁵, który analizuje nowe procesy tzw. postprodukcyjnej dynamiki na obszarach wiejskich. Dynamika taka obejmuje przynajmniej trzy istotne tendencje: a) zmiany gospodarstw i rodzin rolniczych jako elementów sektorowej i korporacyjnej organizacji nowoczesnego rolnictwa w kierunku gospodarstw i rodzin rolniczych jako elementów sieci systemu rolno-żywnościowego, b) zmiany w lokalnej społeczno-politycznej organizacji, prowadzące w kierunku swoistej rekonstrukcji instytucji sektorowych i regionalnych, c) zmiany prowadzące do ponownej integracji rolnictwa z wiejską gospodarką. Jak podkreśla T. Marsden: „[...] produkcja rolna wchodzi w relacje i integruje się z innymi obszarami procesów rozwojowych, stając się ważnym czynnikiem całościowego rozwoju obszarów wiejskich”⁵⁶.

Ta perspektywa ujmowana jest także jako droga zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich⁵⁷. Bliskie powiązania między rodzinami rolniczymi i społecznościami wiejskimi są ujmowane jako jeden z najbardziej istotnych warunków w procesach agroekologicznej i ekologicznej modernizacji, będących odpowiedzią na kryzys nowoczesności. Istotnymi elementami tego obrazu stają się lokalne systemy wiedzy rolników, wewnętrzny potencjał społeczności, zbiorowe formy działania, strategie systemowe, ekologiczne i kulturowe różnicowania oraz koncepcje rozwoju zrównoważonego⁵⁸.

Ta nowa jedność rolnictwa i wiejskiej społeczności – jeśli możemy tu użyć pojęcia „jedność” – wydaje się zarówno warunkiem wstępnym, jak i jedną z istotnych charakterystyk rozwoju zrównoważonego, na co wskazywał Marsden. Ponadto, wymaga ona nowego mechanizmu wykorzystania zasobów oraz sformułowania celów rozwojowych i sposobów ich implementacji. Ten mechanizm określony został mianem koncepcji „rozwoju neo-endogennego”⁵⁹. Bazuje ona – zdaniem tego autora – na ważnych zasadach teoretycznych. Wskazuje się tutaj na ideę gospodarki społecznej oraz potrzeby ekonomicznej koordynacji. Jak podkreśla C. Ray: „[...] powiązanie ekonomicznej integracji i społecznej organizacji dokonuje się wzdłuż trzech powiązanych ze sobą planów: intraterytorialności (integracji w obrębie społeczności lokalnej), poziomej integracji polityczno-administracyjnej oraz integracji interlokalnej (pomiędzy społecznościami lokalnymi)”⁶⁰. W tej perspektywie specjalnie

---

⁵⁵ T. MARSDEN, *The condition of rural sustainability*, Assen: Royal Van Gorcum 2003.

⁵⁶ Tamże, s. 139.

⁵⁷ Por. tamże; T. MARSDEN, *The road towards sustainable rural development. Issues of theory, policy and practice in a European context*, w: *Handbook of rural studies*, s. 201-212.

⁵⁸ T. MARSDEN, *The road towards sustainable rural development*, s. 205-207.

⁵⁹ Por. np. C. RAY, *Neo-endogenous rural development in the EU*, w: *Handbook of rural studies*, s. 278-291.

⁶⁰ Tamże, s. 281.

podkreślone zostaje przejście od idei sektorowej do idei terytorialnej, zarówno jeśli chodzi o procesy produkcji, jak i aktywność społeczną, która prowadzi do rozwoju partnerstwa wzmocnienia roli lokalnych ośrodków podejmowania decyzji. To zatem, co zostało – zdaniem W. Goldschmidta – stracone i uległo zanikowi, wydaje się ponownie powstawać w efekcie procesów rozwoju neoendogenne. Społeczność wiejska wydaje się powracać, bazując na silnych powiązaniach z innymi partnerami, takimi jak: gospodarstwa i prowadzące je rodziny, banki spółdzielcze, instytucje doradztwa rolniczego, szkoły, ośrodki zdrowia, jak również rozmaite ponadlokalne instytucje.

Relacje pomiędzy społecznościami i rodzinnymi gospodarstwami rolnymi mogą być także rozpatrywane przy użyciu koncepcji kapitału społecznego oraz mniej-szych i mniej intensywnych instytucji produkcyjnych. Infrastruktura budowana w procesach rozwoju neoendogenne wydaje się stanowić istotny element w tworzeniu kapitału społecznego, wykorzystywanego przez lokalne gospodarstwa oraz inne instytucje, uczestniczące w tych związkach partnerskich. Społeczności mogą dostarczać ludzkich i instytucjonalnych zasobów, które wzmacniają działalność gospodarstw. Z kolei gospodarstwa mogą polepszać poziom życia w społecznościach lokalnych poprzez odprowadzanie podatków do lokalnych budżetów, czy też będąc ważnym elementem układów partnerskich, stanowiących podstawy działań na rzecz rozwoju lokalnego. Jednakże, aby osiągnąć tę współzależność, konieczne jest nie tylko rozwinięcie tzw. sieciowego komponentu kapitału społecznego, ale także pewnych reguł normatywnych, wyrażonych w regułach społecznych – np. zaufania i wzajemności – tworzących ważny kontekst procesów rozwoju⁶¹. Ten szczególny aspekt podkreślony został w koncepcji T.A. Lysona⁶² w jego badaniach poświęconych zmianom społeczności wiejskich funkcjonujących w obliczu wpływu globalnego kapitału. Autor ten wprowadza pojęcie „rolnictwa obywatelskiego” i społeczności obywatelskiej bazujących na kilku charakterystykach, które są niejako w opozycji do procesów globalnej modernizacji i korporatyzacji. Taka społeczność charakteryzuje się zatem następującymi cechami: a) rozwój zrównoważony oraz rozwojowy model skupiony na kwestiach lokalnych, uwzględniający kwestie ekonomicznej i społecznej równości, b) podkreślanie dobrostanu gospodarstw domowych i społeczności lokalnych, c) lokalna produkcja i konsumpcja tych produktów, d) mniejsze i lokalnie kontrolowane przedsiębiorstwa, e) demokracja, f) aktyw-

---

⁶¹ B. MARKENSON, S.C. DELLER, *Social capital, communities, and the firm*, w: *Social capital at the community level. An applied interdisciplinary perspective*, red. J.M. Halstead, S.C. Deller, New York–London: Routledge 2015, s. 44-80.

⁶² T.A. LYSON, *Global capital and the transformations of rural communities*, w: *Handbook of rural studies*, s. 292-303.

ność obywatelska, g) stowarzyszenia, h) ruchy społeczne itp.⁶³ W tym schemacie analitycznym silna zależność pomiędzy lokalnymi gospodarstwami rolnymi oraz wiejskimi społecznościami jest postrzegana jako warunek wstępny bezpieczeństwa żywnościowego we współczesnym zglobalizowanym i opartym na ryzyku społeczeństwie⁶⁴. Autorzy ci podkreślają, że wzmocnianie więzi społecznych oraz relacji pomiędzy różnymi aktorami społecznymi, takimi jak: rodziny prowadzące gospodarstwa rolne, lokalne władze, lokalni producenci żywności, czyli tymi, których działalność może skutkować w lepszej ochronie lokalnych konsumentów, poszukujących zdrowej (bezpiecznej) żywności. Jednocześnie te wszystkie relacje wzmocniają wiejską (lokalną) społeczność.

KONKLUZJE

Na poziomie społeczności lokalnych nasilające się procesy globalizacji oraz przemian struktur władzy w państwach narodowych prowadzą do wielu istotnych zmian w funkcjonowaniu wsi i rolnictwa. Dzięki szybkiemu rozwojowi środków komunikacji społecznej lokalność staje się swoistym globalnym zjawiskiem, doświadczającym transmisji lokalnych wydarzeń na skalę globalną dzięki globalnym sieciom komunikacyjnym. W związku z tym struktury społeczności wiejskich podlegają fundamentalnym przeobrażeniom. Wzrost zróżnicowania w społecznościach obejmuje całą gamę sytuacji, począwszy od przedstawicieli wyższych, uprzywilejowanych klas społecznych, którzy migrują z miasta i osiedlają się na wsi, jednocześnie izolując się od społeczności lokalnych i rolników, aż po właśnie takich rolników, czy też przedstawicieli innych zawodów zasiedziały na wsi.

Obszary wiejskie stają się w coraz większym stopniu miejscem pojawiania się swoistych społeczności, które zapewniają bezpieczeństwo oraz pożytki tylko w niektórych obszarach życia społecznego, i to tylko dla wybranych kategorii mieszkańców, pozostawiając inne obszary wyłączone spod swojego oddziaływania. Procesy społecznej integracji obserwowane na obszarach wiejskich prowadzą do zmian od uprzednich struktur i instytucji zorientowanych na określone zadania powiązane z zaspokajaniem określonych potrzeb mieszkańców, ku bardziej symbolicznym powiązaniom, odwołującym się do historycznej pamięci i świadomości członków lokalnych społeczności. Ponadto, wiele społeczności wiejskich w społeczeństwach

---

⁶³ Tamże, s. 298-300.

⁶⁴ P.H. MOONEY, S.A. HUNT, *Food security. The elaboration of contested claims to a consensus frame*, "Rural Sociology" vol. 74, 4(2009), s. 469-497.

Globalnej Północy stają się obszarami, w ramach których nie podejmuje się już rozmaitych typów aktywności niezwiązanych z produkcją rolną. Wiele z tych społeczności to obszary rezydencjalne dla tych, którzy podróżują do pracy w mniej lub bardziej odległych społecznościach miejskich, podczas gdy inne stały się obszarami turystyki i wypoczynku z uwagi na swoje naturalne zasoby. Trzeba jednak podkreślić, że rolnictwo nie zostało całkowicie wyrugowane z gospodarki, charakteryzującej obszary wiejskie. Wręcz przeciwnie, zostało przeobrażone w kilka zazębiających się obszarów aktywności. Formą dominującą jest intensywna i prowadzona na skalę przemysłową produkcja w wielkich przedsiębiorstwach rolnych, które nie zatrudniają wielu osób i raczej nie mają żadnych związków z lokalną społecznością. W opozycji do tego zjawiska można jednak zaobserwować w społeczeństwach Globalnej Północy gospodarstwa rodzinne zorientowane na otaczające je społeczności, w których produkcja kierowana jest bezpośrednio do konsumentów poprzez lokalne rynki oraz rozmaite formy rolnictwa powiązanego ze społecznościami lokalnymi, funkcjonującymi na podstawie lokalnych mechanizmów. Te niewielkie czy średnie gospodarstwa pozostają w dalszym ciągu przedsięwzięciami rodzinnymi, które lokując się w sferze relacji wiejsko-miejskich, są często gospodarstwami ekologicznymi czy też ograniczającymi tylko używanie środków chemicznych, u których podstaw działania leży zarówno chęć osiągnięcia zysku, jak i – nazwijmy to tak – zaangażowanie obywatelskie. Są to zatem gospodarstwa, które nie kierują się jedynie czystą racjonalnością ekonomiczną. Te gospodarstwa stają się coraz bardziej przejawem rozwoju zrównoważonego, szczególnie w kontekście zmian preferencji współczesnych konsumentów i rosnącego znaczenia populacji, która identyfikuje się z miastem. Dlatego mimo że dominujący nurt przeobrażeń związany jest z projektem neoliberalnym i globalizacją, to zachodzące w obrębie społeczeństw narodowych zmiany podkreślają rolę żywotności społeczności wiejskich (a nie ich zaniku zgodnie z tezą W. Goldschmidta), zaś rolnicy i rodziny rolnicze stawiają opór globalizującym tendencjom i tworzą nowe strategie przetrwania w sensie ekonomicznym i społecznym w przyszłości⁶⁵.

Obydwa komponenty analizowanych przez nas procesów zmiany, czyli społeczności wiejskie i gospodarstwa rodzinne, tworzą zatem istotny wzór współczesnych przeobrażeń. Pierwszym elementem tego wzoru są zmiany od homogenicznej, społecznościowej rzeczywistości do sytuacji wielości społeczności, wchodzących w relacje zarówno między sobą, jak i z innymi społecznymi aktorami (rodzinami rolniczymi, organizacjami, państwami czy ponadnarodowymi instytucjami). Ponadto, zmianom podlegają także same rodziny prowadzące gospodarstwa rolne.

---

⁶⁵ Por. J.D. van der PLOEG, *Peasants and the art of farming*.

Proces ten przebiega od rodzin homogenicznych, czyli takich, gdzie wszyscy członkowie zaangażowani są w prace w gospodarstwie, do rodzin wielozawodowych, w których wielu członków skupionych jest już na pracy poza gospodarstwem. Te zmiany tworzą właśnie istotny kontekst przemian organizacji społecznej życia na wsi. Rzeczywistość wielu krajów Europy i Ameryki Północnej pokazuje, że prezentowane wyżej procesy zmian rodzinnych gospodarstw rolnych tworzą obraz pełen sprzeczności. Z jednej bowiem strony stają się one swoistą ikoną nowoczesnego przedsiębiorstwa funkcjonującego w gospodarce rynkowej, z drugiej zaś – stanowią wciąż jeszcze istotną większość jednostek produkcyjnych w rolnictwie na obszarach, które są obiektem naszego zainteresowania, czyli właśnie w Europie i Ameryce Północnej.

BIBLIOGRAFIA

- African smallholders. Food crops, markets and policy, red. G. Djurfeldt, E. Aryeetey, A.C. Isinika, Wallingford: CABI 2010.
- BAUMAN Z., Community. Seeking safety in an insecure world, Cambridge: Polity Press 2001.
- BECK U., Living your own life in a runaway world. Individualisation, globalization and politic's, w: On the edge. Living with global capitalism, red. W. Hutton, A. Giddens, London: Jonathan Cape 2000, s. 164-174.
- BROWN D.L., SCHAFFT K.A., Rural people and communities in the 21st century. Resilience and transformation, Cambridge: Polity 2011.
- CASTELLS M., Społeczeństwo sieci, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007.
- CASTELLS M., The power of identity, Oxford and Malden, MA.: Blackwell 1998.
- CLARKE L.L., MILLER M.K., The character and prospects of rural community health and medical care, w: American rural communities, red. A.E. Luloff, L.E. Swanson, Boulder, CO [etc.]: Westview Press 1990, s. 74-105.
- COHEN A.P., The symbolic construction of community, London: Routledge 1995.
- DELANTY G., Community, London–New York: Routledge 2003.
- DUNCAN C.M., Social capital in America's poor rural communities, w: Social capital and poor communities, red. S. Saegert, J.P. Thomson, M.R. Warren, New York: Russell Sage Foundation 2001, s. 60-86.
- ESPINOZA V., Social network among urban poor. Inequality and integration in a Latin American city, w: Networks in the global village. Life in contemporary communities, red. B. Wellman, Boulder, CO: Westview Press 1999, s. 147-184.
- ETZIONI A., The responsive community. A communitarian perspective, "American Sociological Review" vol. 61, 1(1996), s. 1-11.
- Europe's Green Ring, red. L. Granberg, I. Kovách, H. Tovey, Aldershot: Ashgate 2001.
- European Network for Rural Development, 2015. Rural development gateway, 2014-2020. European Commission, <http://enrd.ec.europa.eu/en/policy-in-action/cap-towards-2020/rdp-programming-2014-2020> [dostęp: 4.10.2015].
- FORYŚ G., GORLACH K., Defending interests. Polish farmer's protests under post-communism, w: Movements in times of democratic transition, red. B. Klandermans, C. van Stralen, Philadelphia, PA: Temple University Press 2015, s. 316-340.

- GAŁĘSKI B., *Socjologia wsi. Pojęcia podstawowe*, Warszawa: PWN 1966.
- GASSON R., ERRINGTON A., *The family farm business*, Wallingford: CABI 1993.
- GIDDENS A., *Konsekwencje nowoczesności*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2008.
- GIDDENS A., *The consequences of modernity*, Cambridge: Polity Press 1997.
- GOLDSCHMIDT W., *As you sow. How industrialized farming is changing the American way of life*, Glencoe, IL: Free Press 1947.
- GORLACH K., *Obronić ducha Ameryki. Kwestia rolna i socjologia wsi we współczesnych Stanach Zjednoczonych*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński 1995.
- GORLACH K., *Socjologia obszarów wiejskich. Problemy i perspektywy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2004.
- GORLACH K., *Socjologia polska wobec kwestii chłopskiej*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas 1990.
- GORLACH K., STAROSTA P., *De-peasantization or Re-peasantization? Changing rural structures in Poland after World War II*, w: *Europe's Green Ring*, red. L. Granberg, I. Kovách, H. Tovey, Aldershot: Ashgate 2001, s. 41-65.
- KLEKOTKO M., *Rozwój po śląsku. Procesy kapitalizacji kultury w śląskiej społeczności górniczej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2012.
- KOCHANOWICZ J., *Spór o teorię gospodarki chłopskiej. Gospodarstwo chłopskie w teorii ekonomii i w historii gospodarczej*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1992.
- LEWICKA M., *Place attachment. How far have we come in the last 40 years?*, "Journal of Environmental Psychology" vol. 31, 3(2011), s. 207-230.
- LINEU C., *Rethinking the meaning of place. Conceiving place in architecture-urbanism*, Farham: Ashgate 2010.
- LOBAO L., *A sociology of the periphery versus a peripheral sociology. A rural sociology and the dimension of space*, "Rural Sociology" vol. 61, 1(1996), s. 77-102.
- LYSON T.A., *Global capital and the transformations of rural communities*, w: *Handbook of rural studies*, red. P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney, London [etc.]: Sage 2006, s. 292-303.
- Making sense of place. Exploring concepts and expressions of place through different senses and lenses*, red. F. Vanclay, M. Higgins, A. Blackshaw, Canberra: National Museum of Australia Press 2008.
- MARKENSON B., DELLER S.C., *Social capital, communities, and the firm*, w: *Social capital at the community level. An applied interdisciplinary perspective*, red. J.M. Halstead, S.C. Deller, New York-London: Routledge 2015, s. 44-80.
- MARSDEN T., *The condition of rural sustainability*, Assen: Royal Van Gorcum 2003.
- MARSDEN T., *The road towards sustainable rural development. Issues of theory, policy and practice in a European context*, w: *Handbook of rural studies*, red. P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney, London [etc.]: Sage 2006, s. 201-212.
- MOONEY P., TANAKA K., *The family farms in the United States. Social relations, scale and region*, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 1(166), s. 45-57.
- MOONEY P.H., HUNT S.A., *Food security. The elaboration of contested claims to a consensus frame*, "Rural Sociology" vol. 74, 4(2009), s. 469-497.
- MURDOCH J., *Networking rurality. Emergent complexity in the countryside*, w: *Handbook of rural studies*, red. P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney, London [etc.]: Sage 2006, s. 171-184.
- NORRIS P., *Global governance and cosmopolitan citizens*, w: *The global transformation reader. An Introduction to the globalization debate*, red. D. Held, A. McGrew, Cambridge: Polity Press 2004, s. 287-297.
- NOWAK P., *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce po integracji z Unią Europejską w opinii lokalnych elit*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2012.
- O'BRIEN, D.J., WEGREN S.K., PATSIORKOVSKY V.V., *Marketization and community in post-Soviet Russian villages*, "Rural Sociology" vol. 70, 2(2005), s. 188-207.

- PAKULSKI J., Postmodern social theory, w: *The new Blackwell companion to social theory*, red. B.S. Turner, Malden, MA: Wiley-Blackwell 2009, s. 251-280.
- Place attachment, red. I. Altman, S.M. Low, New York: Plenum Press 1992.
- PLOEG van der J.D., *Peasants and the art of farming. A Chayanovian manifesto*, Halifax, NS: Fernwood Publishing 2013.
- PLOEG van der J.D., *The new peasantries. Struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization*, London [etc.]: Earthscan 2008.
- POCZTA W., SZUBA-BARAŃSKA E., BEBA P., CZUBAK W., Strukturalna i ekonomiczna różnorodność a możliwości rozwoju gospodarstw rodzinnych w UE, „*Wież i Rolnictwo*” 2015, nr 1(166), s. 59-77.
- Procesy urbanizacji kraju w okresie XXX-lecia Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, red. J. Turowski, Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1978.
- PUTNAM R.D., *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Kraków–Warszawa: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Fundacja im. Stefana Batorego 1995.
- PUTNAM R.D., *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*, Princeton, NJ: Princeton University Press 1993.
- RAY C., Neo-endogenous rural development in the EU, w: *Handbook of rural studies*, red. P. Cloke, T. Marsden, P. Mooney, London, Thousand Oaks, CA, New Delhi: Sage 2006, s. 278-291.
- Rethinking agricultural policy regimes. Food security, climate change and the future resilience of global agriculture, red. R. Almas, H. Campbell, Bingley, UK: Emerald 2012.
- SELZNICK P., *The moral commonwealth. Social theory and the promise of community*, Berkeley, CA [etc.]: University of California Press 1992.
- SHARP J.S., Locating the community field. A study of interorganizational network structure and capacity for community action, „*Rural Sociology*” vol. 66, 3(2001), s. 403-424.
- SIK E., WELLMAN B., Network capital in capitalist, communist and postcommunist countries, w: *Networks in the global village. Life in contemporary communities*, red. B. Wellman, Boulder, CO: Westview Press 1999, s. 225-253.
- Social capital and rural development. In the knowledge society, red. H. Westlund, K. Kobayashi, Cheltenham: Edward Elgar 2013.
- Społeczne tworzenie miejsc. Globalizacja, etniczność, władza, red. A. Bukowski, M. Lubaś, J. Nowak, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2010.
- STALDER F., Manuel Castells. Teoria społeczeństwa sieci, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2012.
- Statistics in Focus (16/2013). EUROSTAT. Catalogue number: KS-sf-13-016-EN-N
- STEADMAN R.C., Toward a social psychology of place. Predicting behavior from place-based cognitions, attitude, and identity, „*Environment and Behaviour*” vol. 34, 5(2002), s. 405-425.
- TOLBERT C.M., IRWIN M.D., LYSON T.A., NUCCIA R., Civic community in small-town America. How civic welfare is influenced by local capitalism, and civic engagement, „*Rural Sociology*” vol. 67, 1(2002), s. 90-113.
- TUROWSKI J., Changes in the rural community, w: *Rural Socio-cultural change in Poland*, red. J. Turowski, L.M. Szwengrub, Wrocław: Ossolineum, Polish Academy of Sciences Press 1977, s. 9-26.
- TUROWSKI J., Rozwój badań w zakresie socjologii wsi i miasta w 25-leciu PRL, w: P. KRYCZKA, L.M. SZWENGRUB, J. TUROWSKI, *Socjologia wsi i miasta w Polsce. Dziesiąta Ogólnopolska Konferencja Socjologów Wsi i Rolnictwa*, Warszawa, marzec 1971, Warszawa: IFIS PAN, Sekcja Socjologii Wsi i Miasta Komitetu Nauk Socjologicznych PAN, Sekcja Socjologii Wsi i Rolnictwa Polskiego Towarzystwa Socjologicznego 1971, s. 11-68.
- TUROWSKI J., Types and forms of industrialization and rural socio-economic development. (The Polish experience), w: *Rural social change in Poland*, red. J. Turowski, L.M. Szwengrub, Wrocław: Ossolineum, Polish Academy of Sciences Press 1976, s. 33-46.
- WARNER M., Competition, cooperation, and local governance, w: *Challenges for rural America in the twenty-first century*, red. D.L. Brown, L.E. Swanson, University Park, PA: Pennsylvania State University Press 2003, s. 252-261.

WELLMAN B., The network community. An introduction, w: Networks in the global village. Life in contemporary communities, red. B. Wellman, Boulder, CO: Westview Press 1999, s. 1-47.

Wiś jako przedmiot badań naukowych na początku XXI wieku, red. M. Halamska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar 2011.

WILKINSON K.P., The community in rural America, New York: Greenwood Press 1991.

RODZINNE GOSPODARSTWA ROLNE W SPOŁECZNOŚCIACH WIEJSKICH:
ZMIANY ORGANIZACJI ŻYCIA SPOŁECZNEGO WSI
W ŚWIECIE NOWOCZESNYM I PONOWOCZESNYM

Streszczenie

Bogusław Gałęski, chcąc stworzyć analityczny schemat do badania zmian obszarów wiejskich, zaproponował trypoziomowy model, obejmujący: rodziny rolnicze, społeczności lokalne, kategorię społeczną rolników w obrębie narodu. Nawiązując do tej propozycji, Jan Turowski przygotował wyrafinowaną koncepcję życia wsi i jego przemian. Całość przeobrażeń omawiana była w perspektywie czterech koncepcji teoretycznych, dotyczących wskazanych przez Gałęskiego poziomów. Chodziło przede wszystkim o teorię profesjonalizacji pracy rolnika. Następnie podkreślono rolę usamodzielniania się rodziny małej oraz autonomizację jednostki w rodzinie. W koncepcji społeczności lokalnych chodziło o reintegrację zbiorowości terytorialnych, które ze stanu grup pierwotnych przeobrażały się w grupy wtórne. Całość przemian była opisywana w perspektywie procesów dyfuzji innowacji i wpisywała się w paradygmat przejścia polskiej wsi od tradycji do nowoczesności. Ta perspektywa nie jest już jednak wystarczająca. Biorąc pod uwagę przede wszystkim procesy globalizacji, to ujęcie wymaga ukazania przejścia wsi do społeczeństwa ponowoczesnego.

Słowa kluczowe: rodzinne gospodarstwa rolne; organizacja życia społecznego wsi; społeczność lokalna; nowoczesność; ponowoczesność.

FAMILY FARMS IN RURAL COMMUNITIES:
RURAL SOCIAL CHANGE IN MODERN AND POSTMODERN WORLD

Summary

Bogusław Gałęski has created a three-level scheme including: farming families, local communities and farmers as an occupational group as a part of nation. Jan Turowski has constructed a more sophisticated perspective on rural social life and its changes. The whole process has been analyzed on a base of four major theoretical perspectives connected to levels mentioned earlier. At first, theory of professionalization of peasant work should be mentioned. Moreover, theories of autonomization of peasant families and individuals inside families should be considered. At the end, the process of reintegration of local communities changing from primary to secondary social groups should be presented. All these processes have been analyzed in the context of diffusion of innovations leading to a modern society. However, due to globalization changes such an approach should take into consideration some other changes leading to a postmodern society.

Key words: family farms; rural social life organization; local community; modernity; postmodernity.